

SHUKUR XOLMIRZAYEV NASRIY ASARLARIDA BADIY USLUBNING UMUMIY VA INDIVIDUAL XUSUSIYATLARI

Hamidova Muhayyoxon Obidovna

Namangan davlat universiteti, O‘zbek adabiyotshunosligi kafedrası
professori, f.f.n. E-mail: hamidova muhayyoxon@gmail.com

Tel: +998 90219 41 61

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23015873>

Annotatsiya: Mazkur maqolada Shukur Xolmirzayev nasriy asarlarida badiiy uslubning shakllanishi, namoyon bo‘lishi va o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Yozuvchining individual uslubi realistik tasvir tamoyillari, milliy ruh, xalqona ifoda, obraz yaratish mahorati, psixologik tahlil, tabiat va inson munosabatlarining badiiy talqini hamda muallif nutqining o‘ziga xosligi asosida yoritilgan. Shuningdek, adib nasrida umumiy uslubiy xususiyatlar bilan bir qatorda, janr, mavzu, syujet, obrazlar tizimi va badiiy konfliktga bog‘liq holda yuzaga keladigan individual uslubiy belgilar aniqlandi. Shukur Xolmirzayevning hikoya, qissa va romanlaridagi til va tasvir vositalari qiyosiy tahlil qilinib, uning o‘zbek nasri taraqqiyotidagi o‘ziga xos ijodiy mavqei ochib berildi. Maqolada yozuvchining badiiy uslubi hayotiylik, tabiiylik, xalqchillik va psixologik teranlik uyg‘unligida namoyon bo‘lishi asoslandi.

Kalit so‘zlar: Shukur Xolmirzayev, nasr, badiiy uslub, individual uslub, realistik tasvir, milliy ruh, xalqona til, obraz, psixologizm, badiiy tafakkur.

Аннотация: В данной статье проанализированы формирование, проявление и специфические особенности художественного стиля в прозаических произведениях Шукур Холмирзаева. Индивидуальный стиль писателя рассматривается на основе принципов реалистического изображения, национального духа, народно-разговорной выразительности, мастерства создания образов, психологического анализа, художественной интерпретации взаимоотношений человека и природы, а также своеобразия авторской речи. Наряду с общими стилистическими особенностями в прозе писателя выявлены индивидуальные стилевые признаки, обусловленные жанром, тематикой, сюжетом, системой образов и художественным конфликтом.

На основе сравнительного анализа языковых и изобразительно-выразительных средств, использованных в рассказах, повестях и романах Шукур Холмирзаева, раскрыта его своеобразная творческая позиция в развитии узбекской прозы. В статье обосновано, что художественный стиль писателя проявляется в органическом сочетании жизненной достоверности, естественности, народности и психологической глубины.

Ключевые слова: Шукур Холмирзаев, проза, художественный стиль, индивидуальный стиль, реалистическое изображение, национальный дух, народный язык, образ, психологизм, художественное мышление.

Abstract: This article analyzes the formation, manifestation, and distinctive features of artistic style in the prose works of Shukur Kholmiraev. The writer’s individual style is examined through the principles of realistic representation, national spirit, folk-oriented expression, mastery of character creation, psychological analysis, the artistic interpretation of human–nature relationships, and the distinctive features of authorial speech. Alongside the general stylistic features of the writer’s prose, the study identifies individual stylistic characteristics determined by genre, theme, plot, the system of characters, and artistic conflict. Through a comparative analysis of the linguistic and expressive means employed in Shukur Kholmiraev’s short stories, novellas, and novels, the study reveals his distinctive creative position in the development of Uzbek prose. The article demonstrates that the writer’s artistic style is manifested through the organic combination of verisimilitude, naturalness, folkloric character, and psychological depth.

Keywords: Shukur Kholmiraev, prose, artistic style, individual style, realistic representation, national spirit, folk language, character, psychologism, artistic thinking.

Asosiy qism. Ilmiy maqolaning asosiy qismida muallif tadqiqotining asosiy fikrlari, yangi g’oyalari, nazariy tahlili, eksperimental natijalari va olingan xulosalarni batafsil bayon etadi, bu qism tadqiqotning mohiyatini ochib beradi, materiallar bilan dalillaydi va o’rganilgan muammo bo’yicha yangi ma’lumotlarni taqdim etadi.

Hozirgi o‘zbek yozuvchilari, jumladan, Sh.Xolmirzayev ijodi, ayniqsa, uning uslubi, qahramonlar tasviri haqida M.Qo‘shjonov birinchilardan bo‘lib fikr bildirgan: “U Boysun tog‘i go‘zalliklarini, Surxon ko‘rkamliklarini adabiyotga olib kiryapti. Faqat tabiat emas, balki u Boysun va Surxon odamlarini ularning o‘ziga xos xarakter xususiyatlarini boshqa joylardan bir oz farq qiladigan hayot kechirish yo‘llari bilan adabiyotga olib kiryapti”[5, 355].Darhaqiqat, uslub va qahramon birligidagi badiiy mukammallik obraz va uning ifodasida yuksak cho‘qqiga chiqadi.

Shukur Xolmirzayev uslubi o‘zining realistik aniqligi, detallarga boyligi va inson tabiatidagi murakkab ziddiyatlarni shafqatsizlarcha (naturalistik emas, balki chuqur psixologik ma’noda) ochib berishi bilan ajralib turadi. Uning uslubi “prozaik tafakkurning cho‘qqisi” sifatida namoyon bo‘lib, ortiqcha pafosdan xoli, hayotning o‘zi kabi dag‘al va samimiy ekanligini ta’kidlash kerak.

Uslub orqali yozuvchi o‘z g‘oyasini o‘quvchiga yetkazadi, voqealarni qanday baholash, qahramonlarga qanday munosabatda bo‘lish lozimligini ko‘rsatadi. Uslubning xususiyatlari, jumladan, tasvir vositalari, leksik tanlov, gap qurilishi va ritm asarning estetik qimmatini belgilaydi. Ijodkorning o‘ziga xosligi, badiiy uslubi kabi muammolarni o‘rganish adabiyot dunyoga kelgan kundan buyon davom etayotgan bo‘lsa-da, biroq hozirgi o‘zbek nasridagi mavjud uslubiy yo‘nalish va izlanishlarni alohida o‘rganish bo‘yicha ish hali to‘liq oxiriga yetgani yo‘q. Bu esa o‘zbek nasrida uslubni tadqiq etish doimiy masala, aniq yozuvchi asarlari misolida o‘rganish muammo ekanligini bildiradi.

So‘nggi yillarda yaratilgan qator ishlarda ham uslub va uning poetikaning boshqa masalalari, jumladan, qahramon, badiiy nutq, syujet bilan munosabati haqida ham ilmiy fikrlar bildirilgan. Masalan, Y.Solijonov o‘zbek nasrida XX asr oxiri va yangi asr boshidagi yaratilgan romanlarda nutq va uslub munosabatlari, ayniqsa, personaj nutqi, personaj ichki dunyosini ochishda yozuvchi tanlagan uslub haqida salomoqli izlanish olib borgan: “Ijodkorning asosiy quroli so‘z, nutqdir. Badiiy asarning jozibas, sermazmunligi va puxtaligi birinchi galda, yozuvchi nutqining rang-barangligi, salmog‘i, leksik va semantik boyligi bilan belgilanadi. Shuning uchun ham san’atkor ... so‘z tanlash va o‘rnida qo‘llay olish mahoratini puxta egallashi lozim....Badiiy adabiyotda sifat o‘zgarishining yuz berishi,

eng avvalo, tilda ixchamlik, mayinlik, ravonlik va soddalikka erishish bilan o‘lchanadi”[6, 104].

Mazkur fikrdan kelib chiqib aytish kerakki, asar uslubi, qahramon ichki dunyosi, muallif ijodiy konsepsiyasi kabilar bevosita badiiy so‘z va uning qay tariqa, qay uslubda ishlatilganiga bog‘liq bo‘ladi. Bunda uslub so‘z va so‘z birikmalarini ravon, sodda va teran ma’no ifodalashiga xizmat qilishi ta’kidlangan. Bunda so‘z oddiy detal yoki nutq parchasi bo‘lishi mumkin. Lekin har ikki holatda ham u aniq uslubiy ifodani taqozo etadi. Natijada qahramon xarakteri, saviyasi, vazifasini ochishga xizmat qiladi. Masalan, Shukur Xolmirzayev hikoyalaridagi bayon shakli badiiy detallar bilan berilishi yozuvchining alohida uslubini namyon etadi. Masalan, “Notanish odam” hikoyasida yomg‘ir detali orqali roviy tabiatni va odamni teran tushunadigan, mehribon, biroz qo‘pol notanish odamni tasvirlashi ko‘rsatilgan: “Ovga borayotgan edim, havo aynidi. “Bahor havosi-da, bir sevalab o‘tar”, deb ketaverdim. Biroq sal o‘tmay yomg‘ir shunday quyib berdiki, birpasda ust-boshim ho‘l bo‘lib, badanimga yopishib qoldi. Shunda, turgan yerimdan ikki yuz qadamcha narida kamarcha borligi yodimga tushdi. Jarga yaqinlashishim bilan shuvoq isi aralash tutun dimog‘imga urdi. Kamarga kirdim. O‘rtada gulxan yonar, chetroqda oqchil chakmon kiygan, o‘rta bo‘y bir kishi eshagining ayilini bo‘shatardi” [9, 1]. Yozuvchi bu yerda yomg‘ir detali tabiat tasvirining bir qismi sifatida berar ekan, keyinroq aynan yomg‘ir natijasida o‘zining uquvsizligini ta’na qilgan, kishilar yomg‘irda qolsa isinadi, deya o‘tin tergan samimiy odam tasvirini aniq hayotiy detal asosida ixcham, lekin ta’sirchan uslubda bayon qilgan.

Shukur Xolmirzayev ijodida badiiy uslub masalasi yozuvchining voqelikni idrok etishi, uni badiiy talqin qilish tamoyillari, qahramon ruhiyatini ochish mahorati va til imkoniyatlaridan foydalanish xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Adib nasrining o‘ziga xosligi, avvalo, hayot hodisalarini tabiiy va ishonarli tasvirlash, inson xarakterini uning kundalik faoliyati, ruhiy kechinmalari hamda atrof-muhit bilan munosabati orqali ochib berishida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan Shukur Xolmirzayev badiiy uslubini faqat til va ifoda vositalari bilan chegaralab bo‘lmaydi. Uning uslubi yozuvchining hayotga munosabati, estetik qarashlari, obraz yaratish tamoyillari va badiiy tafakkurining yaxlit namoyonidir.

Badiiy uslubning umumiy xususiyatlari, avvalo, yozuvchining realistik tasvir tamoyillariga munosabatida koʻzga tashlanadi. Shukur Xolmirzayev voqelikni ideallashtirish yoki qahramonlarni biryoqlama tasvirlashdan koʻra, inson tabiatining murakkab va ziddiyatli jihatlarini koʻrsatishga intiladi. Uning qahramonlari hayotiyli, tabiiyli va ruhiy jihatdan ishonarliligi bilan ajralib turadi. Yozuvchi insonni ijtimoiy muhitdan ajratmagan holda tasvirlaydi. Qahramonning xarakteri uning yashash sharoiti, jamiyatdagi mavqeyi, boshqalarga munosabati, hayotiy tajribasi va ichki kechinmalari bilan uzviy aloqada ochiladi.

Adib nasrining muhim umumiy xususiyatlaridan biri — hayotiy detalga katta badiiy-estetik vazifa yuklashidir. Oddiy koʻringan predmet, harakat, tabiat manzarasi yoki qahramonning qisqa munosabati muayyan xarakter xususiyatini ochishga xizmat qiladi. Shu sababli yozuvchi tasvirida ortiqcha bezakdorlik va sunʼiylik sezilmaydi. Detal koʻpincha qahramon ruhiyatini ifodalovchi vositaga aylanadi. Ayniqsa, insonning ichki holati bilan tashqi muhit oʻrtasidagi uygʻunlikni yaratishda tabiat tasvirlarining alohida oʻrni bor.

Yigirmanchi asrning oltmishinchi yillari boshidan milliy nasr maydoniga kirib kelgan isteʼdodli yozuvchi Shukur Xolmirzayev oʻziga xos uslubi, hayot haqiqatini obyektiv va teran badiiy ifoda etishga moyilligi oʻziga tengdosh adiblardan ajralib turardi. U ijodiy faoliyatida qissa, roman, drama, esse janrlarida samarali ijod qildi. Shunga qaramay, u oʻzini birinchi navbatda hikoyanavis deb bilar edi. Umr boʻyi mana shu badiiy shaklga sodiq qoldi. Oʻzbek hikoyachiligini jahon adabiyoti durdonalari darjasiga olib chiqish uchun juda koʻp izlandi, kichik epik shakl imkoniyatlarini yanada kengaytirish borasida muntazam ish olib bordi.

Shukur Xolmirzayev dastlabki ijodiy mahsullari bilan kitobxonlar, xususan, taniqli adabiyotshunoslar nazariga tushgan edi. Uning dastlabki qissasi – “Toʻlqinlar”ni “Sharq yulduzi” jurnalida oʻqigan atoqli soʻz sanʼatkori Abdulla Qahhor yosh qalamkashning nodir isteʼdodini birinchi boʻlib payqagan, unga: “Ijodiy ishlaringiz baroridan kelsin”, – deb xat yozgan edi.

Yozuvchining ushbu gaplari fikrimizni tasdiqlaydi: “Universitetning toʻrtinchi kursida oʻqib yurganimda Abdulla Qahhordan xat oldim. Koʻp doʻstlarim xatni koʻrib, hayajonga tushishdi. Ayrim domlalar meni

tabriklashdi”[10]. Demak, yosh yozuvchi hali talabalik paytidayoq yaxshi asarlari bilan ulug‘ yozuvchi e’tiboriga tushgan edi.

Adabiyotsunos A.Rasulov yozuvchi uslubi, obraz yaratish haqida quyidagi umumlashmani keltirdi: “Shukur Xolmirzayev murakkab uslubiga kitobxonni ko’nikтира olgan yozuvchi. U kitobxonni hurmat qiladi, kitobxonga ishonadi: hech qachon, hech qayerda kitobxonni “qo’llab yuborishga”, jo’nroq yozishga intilmaydi. Yozuvchidagi vazmin uslub uning hikoyalarida, “So’nggi bekat” romanida aniq seziladi. “Qil ko’priqk romanida ham adib o’z uslubiga sodiq qolgan. Voqealar epik tasvirlanadi, bir-biriga o’xshamaydigan, betakror qiyofaga ega o’nlab, kattayu kichik qahramonlar obrazlari yaratiladi. “Qil ko’prik”ning janri falsafiy umumlashmalarni, o’tmish bilan bugungi kunni bog’lovchi salmoqli xulosa chiqarilishini taqozo etadi”[7, 132-133]. Shu yerda romanlarda yozuvchi falsafiy umumlashmalari, betakror uslubda obraz yaratgani kabi xususiyatlar yozuvchi badiiy-uslubiy mahoratiga xos jihatlarni to’ldirishga xizmat qiladi.

Adabiyotshunos Umurzoq O’ljaboyev 1986-yilda “Yoshlik” jurnalida e’lon qilingan hikoyalar haqidagi tahliliga bag’ishlangan kattagina maqolasida yozuvchining mahorati oshganini qayd etadi: “Shukur Xolmirzayevning hikoyalariga kelganda esa, nazarimda, yozuvchi bu sohada yana bir pog’ona ko’tarilgandek, undagi iste’dod qirralari yana yangi bir ko’rinishda namoyon bo’lgandek taassurot qoldi. Bu hikoyalarning poetikasi ham, talqindagi ohang tovlanishlari ham alohida, batafsil tahlil talab etadi. Chunki ularda boshqa hikoyanavislarga, shu jumladan, yoshlar uchun ko’p ibratli jihatlar mavjud”[11, 213-214].

Mazkur o’rinda yozuvchi ijodi saksoninchi yillarda yana ham takomilga erishgani, poetik, xususan, badiiy-uslubiy tomondan ibrat bo’larli darajada ekanligi e’tirof etilgan. Agar ijodining ilk pallasida A.Qahhor, M.Qo’shjonovlar tomonidan yozuvchi ijodidagi ba’zi kamchiliklar aytilgan bo’lsa, bu yerda esa uning yana bir pog’ona yuksaklikka tomon chiqqanini ta’kidlangan. Demak, yozuvchi doimo ijodiy izlanishda bo’lgan, badiiy olam yaratishdagi uslubini takomilga chiqarish harakatida bo’lganini ko’rish mumkin. Tinimsiz mehnat, ijodiy faoliyatga talabchanlik yozuvchini yuksaklikka olib chiqqan.

Yozuvchi uslubi va qahramon munosabati, bunda borliqni, ijtimoiy hayotni psixologik tahlil etish Shukur Xolmirzayev nasri haqida ajralib

turishini Umarali Normatov romanlar tadqiqi haqidagi maqolasida ham ilmiy asoslab bergan. Ayniqsa, bu xususiyat yozuvchining bir nechta hikoyalar va “Dinozavr” romanida yuzaga chiqqanini mazkur xususiyatning tizimli yoritilishiga hissa qo‘shgan: “Dinozavr” romani mavzu-materiali, mazmun-mundariyasi jihatidan o‘ta zamonaviy asar, unda asar bitilgan davrning nafasi ufurib turadi, mamlakatdagi, jamiyatdagi tub burilish, bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida odamlar hayoti, tabiati, ruhiyati, taqdirida, o‘zaro munosabatlarida yuz bergan o‘zgarish, evrilishlar qalamga olinadi. Dadil aytish mumkinki, o‘sha tub burilish asnosida, avvalo, adib qalbidagi, qolaversa, odamlar ruhiyatidagi evrilishlar, ularning holat-kayfiyati adabiyotimizda ilk bor “Dinozavr” orqali roman ko‘zgusida o‘z aksini topdi”[2, 32-41].

Bu yerda U.Normatov yozuvchining roman janridagi janriy va tematik evrilishlarga qo‘shgan hissasini e‘tirof etar ekan, uning zamondagi turli buhronlarga hozirjavoblik bilan roman yaratganini ham ta’kidlaydi. Aslida romandek katta, ko‘lamdor janrda salmoqli, original, buning ustiga zamonaning ijtimoiy muammolarini tezkorlik bilan aytgani ijodkorning katta iste’dodidan darak berardi. Buni adabiyotshunoslik o‘z vaqtida e‘tirof etgan.

Olim boshqa bir maqolasida esa yozuvchining insoniy fazilatlari haqida bayon qiladi [4, 320-322].

Yozuvchi uslubida detalning o‘rni, detal orqali qahramon xarakteri, ijodkor uslubini aks ettirish haqida professor Y.Solijonov ham alohida maqolada yoritgan: “Detal syujetni harakatga keltiruvchi motor hisoblanadi. Xarakterning o‘ziga xosligini, qahramonning ichki olami ham, tashqi qiyofasi ham, voqealar rivoji ham fikrning tiniqligi ham, syujetning taranglik kasb etishi ham – barchasi ana shu detallar orqali amalga oshadi hamda ta’sirchan va ichonarli chiqadi” [6, 76]. Mazkur hikr bevosita Sh.Xolmirzayev hikoyalarida detal va uning yozuvchi badiiyatida, jumladan, uslubini belgilashdagi ahamiyatiga bag‘ishlangan maqoladan olingan. Unda olim “Quyosh-ku falakda kezib yuribdi”, “Bulut to‘sgan oy” kabi hikoyalari tahlilida yozuvchi uslubi tabiiylik tusini olganini ilmiy dalillangan.

Xulosa qilib aytganda, Shukur Xolmirzayev nasriy asarlarining badiiy uslubi realistik tasvir, hayotiylik, xalqona til, milliy ruh, psixologik teranlik va obraz yaratish mahoratining o‘zaro uyg‘unligi asosida shakllangan.

Adibning hikoya, qissa va romanlarida kuzatiladigan umumiy uslubiy xususiyatlar uning individual ijodiy tafakkuri bilan birlashib, oʻziga xos badiiy tizimni yuzaga keltiradi. Yozuvchi qahramon xarakterini tashqi tasvirdan koʻra uning nutqi, xatti-harakati, ruhiy kechinmalari va ijtimoiy muhit bilan munosabati orqali ochishga alohida eʼtibor beradi. Tabiat tasviri, hayotiy detal, dialog, ichki monolog, kinoya va xalqona iboralar esa obrazlarning tabiiyligi hamda ruhiy ishonarliligini taʼminlaydi. Ayniqsa, milliy xarakter va inson maʼnaviyatini hayotiy ziddiyatlar jarayonida tasvirlash Shukur Xolmirzayev uslubining individual belgilaridan biridir. Demak, adib nasrida umumiy va individual uslubiy xususiyatlarning uygʻunlashuvi oʻzbek nasri badiiy imkoniyatlarining kengayishiga xizmat qilgan va Shukur Xolmirzayevning oʻziga xos ijodiy maktabini shakllantirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Hamidova M.O. Shukur Kholmirzayev's skills of creating portrait // International Journal of Applied Research 2020; 6 (5): 448-450.- B. 448-450.
2. Норматов У. Роман кўзгусида миллат тақдири. / XX аср ўзбек адабиёти масалалари. Илмий мақолалар тўплами. – Тошкент: Фан, 2012. – 248 б.
3. Норматов У. Ижодкорнинг ҳароратли сўзи. – Тошкент: Turon zamin ziyo, 2015. – Б.8-17.
4. Норматов У. Ижод сеҳри. – Тошкент: Шарқ, 2007. – Б.320-322.
5. Қўшжонов М. Сайланма. 2 жилдлик. 1 жилд. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1982. – Б.355.
6. Солижонов Ё. Ҳақиқатнинг синчков кўзлари: Адабий танқидий мақолалар, суҳбатлар. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. – Б.104.
7. Расулов А. Танқидчилик уфқлари. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985. – Б.132-133.
8. Солижонов Ё. Деталлар тилга кирганда / Ҳақиқатнинг синчков кўзлари: Адабий танқидий мақолалар, суҳбатлар. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. – Б.76.
9. Холмирзаев Ш. Сайланма. 1-жилд. Ҳикоялар. – Б.1. www.ziyouz.com кутубхонаси.

10.Холмирзаев Ш. Абдулла Қаҳҳорни эслаб...<https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/memuarlar/abdulla-qahhor-ogitlari-shukur-holmirzayev-abdulla-qahhorni-eslab.html>

11.Ўлжабоев У. Ғалвир сувдан кўтарилганда / Камалак. Адабий-танқидий йиллик тўплам. – Тошкент: Ёш гвардия, 1989. – Б.213-214.